

Čiganoloģija jeb romanoloģija Latvijā sociālās psiholoģijas skatījumā

Psiholoģiskās antropoloģijas pirmsākumi meklējami 20. gs. 30. gados, kad tā radās kā starpdisciplinārs virziens. Vēlāk tā kļuva par daļu no kultūras antropoloģijas, kurā uzmanība tiek pievērsta indivīda dzīves iekšējam izpaušmēm, novērojot viņa socializēšanās īpatnības. Etnopsiholoģija – sociālās psiholoģijas virziens – pēta konkrēta indivīda vai grupas psiholoģiskās īpatnības saistībā ar etnisko un kultūras piederību, kas izpaužas gan apzinātā, gan neapzinātā līmenī. Viena no etnopsiholoģijas nozarēm ir čiganoloģija jeb romanoloģija (starptautiski pieņemtais nosaukums). Čiganologi ir čigānu jeb romu kultūras vēstures un identitātes pētnieki.

Andris Tertats,

*čigāns, psihologs, romu pētnieks,
Spānijas Nacionālās tālmācības universitātes
Humanitāro zinātņu fakultātes absolvents,
Latvijas Universitātes Pedagoģijas zinātniskā
institūta students*

Mūsdienu etnopsiholoģijā, lai raksturotu priekšstatus par noteiktu etnisko grupu, tiek piedāvāti divi jēdzieni, proti, *etniskie autostereotipi*, kas atspoguļo konkrētas etniskas grupas locekļu priekšstatu pašiem par sevi, un *etniskie heterostereotipi*, kas par šo etnisko grupu ir citu etnisko grupu pārstāvjiem. Šajā rakstā tiks aplūkotas Latvijas čigānu sabiedrībai raksturīgās iezīmes, vairāk pievērsoties tās autostereotipiem un vienlaikus parādot tās kultūrvides nozīmīgumu, kurā cilvēks audzis un dzīvo.

Romjiem jeb čigāniem Latvijā, tāpat jebkurai citai valstī dzīvojošai tautai, ir iespējas veidot savu patstāvīgu un stabilu pamatu gan indivīda, gan ģimenes, gan etniskās kultūras līmenī, tāpēc būtu apsveicami, ja aizvien vairāk čigānbērnu dotos uz skolu, bet vecāki iesaistītos sociālos pasākumos, kas uzlabo ģimenes labklājību, lai paceltos kvalitatīvi augstāk. Tiesa, patlaban smagos sociālos apstākļos dzīvo un ekonomiskas grūtības izjūt ne tikai čigāni vien, bet arī daudzi cilvēki pārējā Latvijas sabiedrībā. Tāpēc Latvijas čigāni joprojām ar lielām bažām raugās nākotnē, turklāt pēdējā laikā starp čigāniem parādās šai tautai netipiskais tukšās ligzdas sindroms: bērni

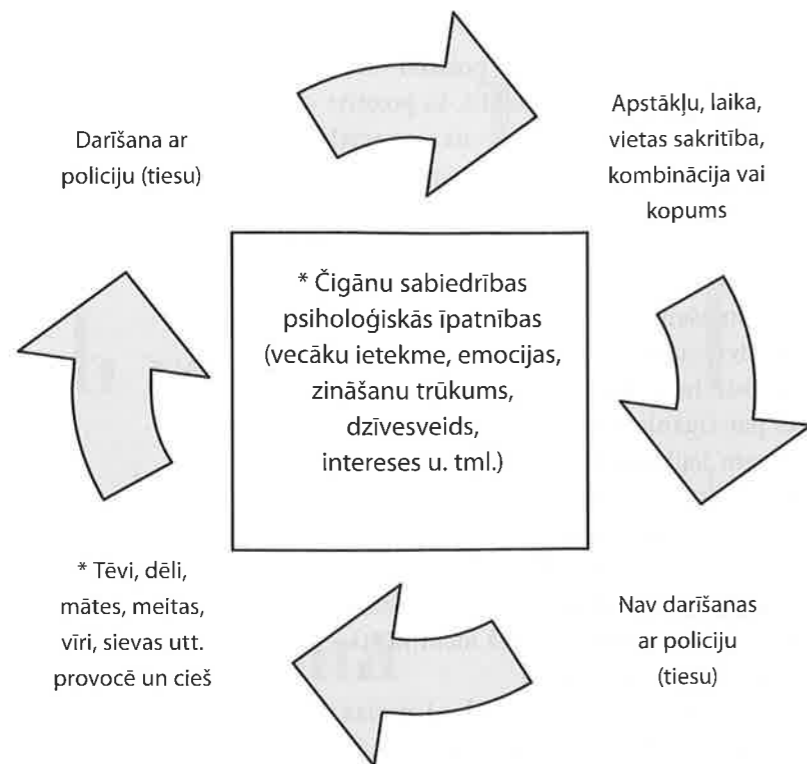
izaug un dodas dzīvot uz ārzemēm. Parasti gan čigāni vecākus ciena un neatstāj likteņa varā. Tāpat ir vērojamas attiecību krīzes, šķiršanās un depresija. Čigāniem tas izpaužas emocionāli vētraini, ar sadzīves konfliktiem. Mēdz būt gadījumi, kad vīrietis pamet, piemēram, sievu ar sešiem bērniem. Tomēr, manuprāt, šādas situācijas vairāk rodas individuālo raksturu nesaderības dēļ. Normālos gadījumos emocionālās saites ar ģimeni saglabājas. Rīcību bieži vien nosaka kāds vadmotīvs, dziļāka vajadzība – cilvēka (radu, ģimenes) sadarbības vajadzības, baudas princips, bezizeja, kuras dēļ situācija mainās kardināli. Tieši individuāla personiska vajadzība uzlabot labklājību ir galvenā motivācija, kas liek pārkāpt kultūras normas. Šāda parādība liek domāt, ka čigānu kultūrvidē netieši sakārtojas, modernizējas, bet zūd tās pirmatnīgums.

Nav īstas skaidrības par to, kas romu kultūrā tiek saprasts ar priekšstatiem *ists vīrietis* un *ista sieviete*. Nav mazums gadījumu, kad mātes dēlus audzina vienas, jo tēvi, lūk, ir “īsti vīrieši”, kas laiku, kamēr dēli aug, pavada cietumā, un gadās arī, ka tur ir nokļuvuši jau otro vai trešo reizi. Savukārt tēvs, biežāk tēla veidā, dēla iztēlē ir atdarināšanas vērts piemērs. Čigānu iekšējā kultūrā dzimumlomu izpratnē nozīmīgākais ir stingri reglamentētais tips, lai gan praktiskajā dzīvē aizvien lielāku pārsvaru gūst pareizas (normālas dzīves) dzīves gaitas tips. Stingri reglamentētais tips ir saglabājis pirmatnīguma, atavisma pazīmes, kas piemita tāliem priekštečiem kopš senajiem klejošanas laikiem, un šis arhetipiskais raksturs čigāniem šķiet vispareizākais. Tas nozīmē klausīt gados vecākos, darbu un ģimenes pavarda uzturēšanu uzticēt vienīgi sievietēm, bet vīru pārziņā atstāt tikai “biznesa” plānošanu un ģimenes tradīciju stingru ievērošanu un uzraudzību. Tomēr faktiskie apstākļi, ekonomiskā un politiskā situācija, Latvijas sabiedrībā valdošā gaisotne dzīvi piespiež mainīt, līdz ar to brūk arī čigānu ģimenes vērtību sistēma. Bērni, kas apmeklē skolu, pakāpeniski piesavinās jaunus uzskatus un uzvedības iemaņas, biežāk veido čigāniem neraksturīgas attiecības, sāk patstāvīgi strādāt u. tml. Jaunā paaudze ir sākusi integrēties, socializēties. Tāpat mainās vīriešu un sievietes attiecības, ģimenes modeļi kļūst neraksturīgi čigāniem. Tiesa, arī jaunajā paaudzē, kas pārstāv pareizas (normālas) dzīves gaitas tipu, vērojami fragmentāri, haotiski iepriekšējā perioda uzvedības un uztveres īpatnību elementi, tomēr šie cilvēki jau pārkāpj savas čigānu mentalitātes robežas un mainās. Vēl gan nav skaidrs,

vai šāda situācija vērtējama pozitīvi vai negatīvi.

Ir vispārpieņemts viedoklis, ka pozitīvi vērtējama tautas (cilvēka) integrācija un socializācija, bet negatīvi – akulturācija ar asimilācijas sekām, segregācija, izolācija no piedalīšanās sabiedrisko ideju veidošanā. Ne mazāk svarīgi aspekti, kas raksturo konkrētas kultūras pārstāvju uzvedību un domāšanu, ir autostereotipiskie priekšstati par savu tautu – idealizēts skatījums salīdzinājumā ar heterostereotipiskajiem priekšstatiem, kas par čigāniem lielākoties ir negatīvi. Tieši tie bērnam ļauj apgūt ģimenes modeli. Tomēr čigānu kultūrā tradicionālie uzskati par sievietes un vīrieša lomu aizvien vairāk zaudē savu vēsturisko ievirzi. Pēc novērojumiem jāsecina, ka šo izpratni ietekmē domāšanas īpatnības, iestudēts sociālais repertuārs, kas liek identificēties ar noteiktu iedvesmas objektu.

Pastāvot pretrunām par labu Latvijas sabiedrībai un par sliktu čigānu nacionālajai kultūrai, starp čigāniem parādās arvien vairāk cilvēku, kas piedzīvo iekšēju personības konfliktu. Šis pretrunas starp ārējo un iekšējo ir ne tikai konflikta avots pašā cilvēkā, bet izraisa arī ģimeniskus pārpratumus par dzimumlomu izpildi atšķirīgos vecumposmos. Cilvēks atrodas smagā frustrētā stāvoklī, un tā iemesls ir dusmu uzplūdi, agresivitāte, dažādas atkarības, neirozes. Vairākiem čigānu aktivistiem (“gudrākiem” par “parastajiem”, par tautu) ir vērojama neirotiska tiekšanās pēc sava nozīmīguma izcelšanas un varas, lai kompensētu paša mazvērtības izjūtu; notiek tā saucamā psihiskā inflācija (K. G. Junga ieviests jēdziens). Tas ir psihisks fenomens, kad cilvēks, dzīvojot un priekšstatot pats sevi iztēlē, paplašina savas individualitātes robežas un iedomās piepilda savu telpu, ko parastā veidā nespēj piepildīt. Galu galā viņam šķiet, ka ir kļuvis par pārcilvēku vai “dieviem līdzīgo”. Ja šāds “mazais” cilvēks kļūst par vadītāju vai līderi kādā grupā, var sākties hipertrofētas kompensācijas. Piemēram, čigānu ģimenēs izpaužas “cietuma sindroms”, kad ģimenes galva – bijušais ieslodzītais – ir tirānisks, valdonīgs, kompensē savus pārdzīvojumus uz sievas un bieži arī uz bērnu rēķina. Ieslodzīto psiholoģiskās īpatnības vispirms izpaužas noteiktā kompleksā, ko veido psihiskie stāvokļi, kuri attīstās brīvības atņemšanas vietās. Raksturīgākie no tiem ir nepacietība, arī bezcerīguma un nolemtības izjūta, kas izraisa apātiju un pasivitāti visās darbībās. Turklāt sociālā izolācija pastiprina nospiešanas stāvokli. Tas ir frustrācijas rezultāts, pilnīgas dzīves plānu sagrāves un cerību sabrukuma sekas.

1. attēls. Noziedznieka tēla rašanās princips ("burvju aplis") čigānu iekšējā kultūrā

Ieslodzītajam var parādīties neticība saviem spēkiem un iespējai atkal atgriezties normālā dzīvē. J. Antonjans ir skaidrojis, ka "pastāvīgi, cauru diennakti atrodies starp citiem cilvēkiem, ieslodzītais kļūst it kā kails, viņam lielā mērā tiek atņemta iespēja palikt vienatnē ar sevi, koncentrēties, padomāt par sevi, par savu nodarījumu un vainu, par savu dzīvi un tās perspektīvām, par atbildību tuvinieku priekšā utt."

Pastāv smalka robeža starp cietumā apgūto un to, kas čigānu kultūrā ir pieņemts. Tradicionāli sievas ir bijušas tās, kas strādā, t. i., gādā iztikai, bet vīri diskutē, kārtoti smalkākas darišanas jeb *štelles*. Tiesa, ne visas ģimenes konsekventi pieturas pie šīs tradīcijas. Meklējot izdzīvošanas iespējas, daudzi čigāni ir spiesti pārvietoties uz citu pilsētu vai lauku rajonu, pat uz citu valsti. Čigānu iedzīvotāju kustība ir bēgšana arī "no savējiem", un kārtējo reizi tiek pamesti vājākie – tie, kuru naivitāte sakņojas izglītības trūkumā un lētticībā. Tas ir vēl viens apliecinājums kultūras pretrunām. Ar šādiem un līdzīgiem gadījumiem sastopas apmēram 80 % čigānu – tieši tik daudzi ir zem kritiskās iztikas minimuma, kas liedz parūpēties par sevi. Aizbraucēji ir pieskaitāmi pie tiem čigāniem, kas pielāgojušies mūsdienu apstākļiem, atšķirībā no tiem tautiešiem, kas dzīvi pavada cietumā. Diemžēl daudzi čigāni un pat čigānietes neprot dzīvot citādi, kā vien veicot pretsabiedriskas, pretlikumīgas darbības, turklāt starp viņiem ir daudz recidīvistu.

Deklarētas dzīvesvietas trūkums varētu būt viens no iemesliem, kāpēc starp čigāniem biežāk nekā starp citu tautu pārstāvjiem sastopamas vairākkārt sodītas personas un kāpēc čigānu tautības likumpārkāpējiem par drošības līdzekli biežāk tiek piemērots apcietinājums. Iespējams, izturēšanās pret čigāniem ir citāda tieši viņu tautības dēļ – vismaz tā konstatēts pētījumā "Čigānu stāvoklis Latvijā" (2003). 1. attēls. Arī Tiesībsarga biroja 2008. gada pētījumā iegūtie dati liecina, ka no 152 respondentiem (pēc nejaušas izlases) 85 % ir bijusi saskarsme ar policiju. Saskarsme ar policiju čigāniem visbiežāk bijusi vecumā līdz 30 gadiem (68 %) un vīriešu dzimumam (64 %) vairāk nekā sievietes dzimumam.

Ilguciema sievietes cietuma neoficiālie dati liecina, ka kopējais čigāniešu skaits ir apmēram 25–30 % no kopējā sievietes notiesāto skaita (aptuveni 500). Toties 80 % no ieslodzītajām, kas apmeklē skolu, ir tieši čigānietes. Čigānu vīrieši vairāk tiek piekerti zādzībās, bet sievietes pretlikumīgās darbības galvenokārt saistītas ar narkotiku izplatīšanu. Latvijā no visām personām, kas sauktas pie kriminālatbildības par noziedzīgiem nodarījumiem saistībā ar narkotikām, 12 % ir čigāni (no aptuveni 7000 ieslodzītajiem visos cietumos).

Starp notiesātajiem ir daudz personu ar zemu vispārējās izglītības līmeni. Piemēram, pamatizglītības nav 23 % notiesāto. Ļoti daudziem notiesātajiem nav arī profesionālās izglītības. Savukārt bērni turpina iet pa vecāku jau iemītajām takām, un arī vecākiem parasti tā ir izdevīgāk, jo bērni ir vecāku uzmanības centrā, atbilstoši kultūrai demonstrējot "čigānu istenuma" pazīmi un vienlaikus dziļu stagnāciju un sociāla rakstura atpalcību. Psihoterapeits Artūrs Utināns ir skaidrojis, ka bērns identificējas ar vecāku depresiju. Ja vecāki bieži apgalvo: "Mēs nevaram to izdarīt!" vai: "Mēs nekad nevarēsim to sasniegt!" – šādi vēstījumi kļūst par fundamentālu cilvēka dzīves koncepciju un padara vēlmes īstenošanu neiespējamu, vēl pirms tā radusies apziņa. Iespējamais rezultāts jau no paša sākuma tiek uztverts kā negatīvs.

Tiesa, čigānu sabiedrībā sāk parādīties tā saucamā intelektuālā elite jeb izglītotie. Izglītotajā paaudzē ir vērojama pašpārliecinātība, kas robežojas ar uzpūtību, turklāt šīm personām ir visai vāja interese par čigānu sociālo dzīvi. Protams, vecāki ir lepni par saviem bērniem, tomēr ir vērojama atsalšana un distance starp savējiem, jo "viņš tak' ir skolots".

Čigānu izglītība Latvijā faktos un skaitļos

2003. gads.

5985 čigānu, kas vecāki par 15 gadiem. Vairāk nekā 40 % čigānu ir četru klašu un zemāka izglītība. Iespējams, reālais šādu čigānu skaits sasniedz pat 60 %, jo ceturtajai daļai čigānu (25,2 %) izglītības līmenis nav norādīts.¹

Pēc Izglītības un zinātnes ministrijas datiem, 2004./2005. mācību gadā kopumā bija 1464 un 2005./2006. mācību gadā – 1415 čigānu bērnu un jauniešu.

2007. gads.

Kopš 2007./2008. mācību gada Izglītības un zinātnes ministrijas Konsultatīvā padome mazākumtautības izglītības jautājumos rīko plašas diskusijas par vispārējās vidējās izglītības satura maiņu, par mācību līdzekļiem, skolēnu sasniegumiem valsts pārbaudes darbos.²

"Skolotāja palīgs – čigāns (roms) klasē." Piedalās 20 čigānu (romu) kopienas pārstāvji no 16 Latvijas vietām.³

".. lai arī runāt par stabilām un paliekošām pārmaiņām čigānu bērnu iesaistīšanā vispārējā izglītībā valsts mērogā vēl pārāgrī, tomēr Latvijā rodas arvien vairāk skolu un pirmsskolas iestāžu, kurās čigānu "citādība" tiek novērtēta kā iespēja, kuru izmantojot iegūst visi – čigānu bērni un viņu ģimenes, pārējie bērni,

skola vai pirmsskolas iestāde kopumā .." (Ženija Bērziņa, Izglītības Iniciatīvas centra Jēkabpils direktore)⁴

Romu vidū ir pilnīgs analfabētisms – lasīt un rakstīt nepratēju varētu būt 2500 vai pat vairāk. Šie rādītāji apliecina vienu tikai romiem raksturīgu problēmu: citām tautībām ļoti zema izglītība pārsvarā ir vecākiem cilvēkiem, bet romu izglītības līmenis ir vienādi zems visu vecuma cilvēkiem. Tas nozīmē to, ka nevienas varas pūliņi iesaistīt čigānus izglītības sistēmā nav bijuši efektīvi – ne padomju gados, ne 15 Latvijas neatkarības gados. Skolās nav iesaistīti visi atbilstošā vecuma romu bērni. Tie, kas sākuši mācības, skolās nenoturās ilgi (bieži atstāj skolu pēc 3–4 klasēm), turklāt mācībām par sliktu nāk stundu biežā kavēšana. Nešķiet, ka situāciju krasi uzlabotu īpašās skolas vai klases čigānu bērniem.⁵

Sarežģīti ir čigānu dzīvošanas apstākļi, tādēļ ne vienmēr viņu bērni regulāri apmeklē skolu. "Tās ir gan iekšējās vērtības kopienā, jo viņi netic, ka bērns, pat izejot visu šo procesu, pēc tam saņems pienācīgu darbu un varēs strādāt, jo līdz šodienai pastāv diskriminācija darba tirgū un čigānu jaunos cilvēkus negrib ņemt darbā." (Deniss Kretalovs, oficiālais pārstāvis, referents čigānu jautājumos IUMI)⁶

"Apmeklētība un attieksme pret mācībām ir atkarīga no vecāku darbības, vecāku audzināšanas ģimenē. Ir tādi bērni, kuri regulāri apmeklē, kuri nodrošināti ar mācību piederumiem, bet ir arī daļa bērnu, kuriem visu mācību gadu trūkst kādas darba burtnīcas vai mācību grāmatas, kas ir bijusi jāpērk pašiem." (Jēkabpils 3. vidusskolas direktora vietniece izglītības jautājumos Ināra Krūmiņa)

Profesionālajā apmācībā, pārkvalifikācijā vai kvalifikācijas paaugstināšanā iesaistījušies 10 čigānu tautības bezdarbnieki, pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, tostarp informatīvajās dienās

un sociālo prasmju apguvē, – 206 cilvēki, neformālās izglītības programmās (moduļos) sociālo un profesionālo prasmju apguvei – 19 cilvēki.⁷

2008. gads.

Seminārā "Skolotāja palīgs – čigāns" piedalās 18 potenciālie palīgi.

Līdz augustam pasākumos konkurētspējas paaugstināšanai, tostarp informatīvajās dienās un sociālo prasmju apguvē, ir iesaistījušies 174 čigānu tautības bezdarbnieki, neformālās izglītības programmās (moduļos) sociālo un profesionālo prasmju apguvei – 3 cilvēki.⁸

"Ja kāds bērns īsti nevar pieslēgties mācībām, izrādās, ka arī mājās viņam īsti nav kontakta ar vecākiem, un skolā uzreiz rodas problēmas. Ja skolā kāds no pedagogiem bērnam ir ļoti liela autoritāte, problēmu nav. Ja runājam par cilvēka stereotipisko domāšanu un analizējam, kāpēc čigānu bērnam skolā kļūst grūti un viņš ir cietējs, jāsecina, ka cietējs pats ir vainīgs – to veicina pašu čigānu domāšanas stereotips. Ja ģimenē tiek stāstīts, ka viņam visi dara pāri, tad bērns ar tādu dzīves pieredzi nāk uz skolu." (Upesgrīvas speciālās sākumskolas direktores viedoklis)

2009. gads.

Izstrādātas vienotas prasības pedagogu profesionālās meistarības pilnveides kursu saturā.⁹

2009./2010. mācību gadā divās skolās kā fakultatīvs priekšmets tiek pasniegta čigānu valoda.¹⁰

2010. gads.

Pēdējo gadu laikā uz ārzemēm darba meklējumos aizbraukuši aptuveni 10 000 cilvēku.¹¹

¹ Čigānu stāvoklis Latvijā. Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra pētījums. 2003.

² Mazākumtautību izglītība Latvijā [12.01.2010].

<http://www.mfa.gov.lv/latvia/integracija/mazakumtautibu-izglitiba/>

³ Informatīvais ziņojums par valsts programmas "Čigāni (romi) Latvijā" 2007.–2009. gadam īstenošanu.

⁴ Latvijas pedagogu pieredze darbā ar čigānu bērniem. 2008. 5. lpp.

⁵ Apine, I. Čigāni (romi) Latvijā. Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāts, 2007. 287. lpp.

⁶ www.jekabpils.lv. 2007.

⁷ Informatīvais ziņojums par valsts programmas "Čigāni (romi) Latvijā" 2007.–2009. gadam īstenošanu.

⁸ Turpat.

⁹ Mazākumtautību izglītība Latvijā [12.01.2010].

<http://www.mfa.gov.lv/latvia/integracija/mazakumtautibu-izglitiba/>

¹⁰ Turpat.

¹¹ Zankovska-Odiņa, S. Izmētā identitāte.

http://www.politika.lv/temas/sabiedrības_integracija/lezimeta_identitate/

Mūsdienās čigānu izskats ir dažāds – daudziem nav tipisko melno matu un brūnganās sejas. Čigāniem var būt arī gaiša ādas krāsa, rudi un blondi mati, īpaši tad, ja radu saimē ir divkultūru apvienības (tās vairs nav retums).

Jāatzīst gan, Latvijā čigānu izglītības jautājums vēl joprojām ir visai aktuāls un nebūt nav sakārtots. Pedagoģiskajā vidē ir **tikai centieni** rast piemērotāko un efektīvāko pieeju, un būtībā, izmēģinot dažādas metodikas un skolotājiem pamatojoties uz pašu pieredzi, tiek lāpīti caurumi. Trūkst kompleksas sistēmas, sistēmiskuma un aptverošas kompetentas (starpdisciplināras) pieejas, kas profesionālā darbībā ietvertu biopsihosociālos aspektus, mijattiecības u. tml., pirms tam veicot pamatīgu diferenciāldiagnostiku. Latvijas izglītības sistēmas saturs un organizācija čigānu izglītības problēmu risinājumā ir formāli, virspusēji, ar tendenci bērņus asimilēt, netiek meklētas pedagoģiskas alternatīvas un veicināta etniskās identitātes saglabāšana.

Čigānu psihosociālā dzīve

Savā dzīvesveidā specifisko vairāk saglabā čigāni, kas dzīvo lauku apstākļos, mazpilsētās. Viņu kopienas dzīve ir diezgan izolēta, un svešinieki tajā netiek ielaisti. Arī lielās pilsētās čigānu dzīvesvietas lielākoties atrodas tālāk no centra, tur, kur dzīve likumsakarīgi nav tik dārga. Jādomā, ka šāda kopienas izolētība un dzīvesvietas

izvēle tikai pastiprina tendenci atrasties sabiedrības apakšslānī, neliek izvirzīt augstākas prasības un augstāku mērķi. Cilvēki psihosociālajā dzīvē neizrāda aktīvu pašiniciatīvu, bet ļaujas pasīvai pašplūsmai, pielāgojoties situācijai. Arī dzīves apstākļi parasti ir katastrofāli. Latvijas pilsētu lauku rajonos daudzas čigānu mājas vai dzīvokļi, kur remontējot taupīti naudas līdzekļi, atgādina kāršu namiņus. Dzīvokli mēdz būt mitrs, remonts ir veikts pavirši, iekšējai un ārējai apdarei izmantots nepiemērots celtniecības materiāls, nelielā dzīvojamā platībā mājā daudz iemītnieku. Cik labvēlīgi šādos apstākļos var attīstīties čigānbērņa personība? Mēdz būt arī otra galējība, kad ģimenē ir tāda pārpilnība, ka bērna nervu sistēmu ir pārkairināta un tiek novirzīta uzmanība, arī tā radot grūtības iekļauties skolas dzīvē.

Kopumā minoritātes **sociālajā dzīvē** var izšķirt četras nosacītas cilvēku grupas (sk. 2. attēlu), turklāt problēmgrupas savstarpēji mēdz arī pārklāties.

1. Turīgais slānis, var būt gan izglītoti, gan neizglītoti, ir elastīgi (piemīt multiidentitāte).

2. Nodrošināti, var būt gan izglītoti, gan neizglītoti, piemīt dažas identitātes formas, sociālajam režīmam pieslēdzas tikai pēc

PSIHOLOĢIJA MUMS

personiskās vajadzības, vajadzīgs ieteikums jaunu uzvedības formu veidošanai, kritiski izceļas kāda rakstura īpašība.

3. Ir nepieciešamās iemaņas (pamatprasmes), paziņu loks ierobežots, bieži konfliktē, vērojamas garastāvokļa svārstības, vajadzīga pilnas korekcijas programmas apguve, lai apgūtu kaut ko derīgu, aprobežotība (primitīvs domāšanas veids), agresivitāti var nomainīt dusmu uzplūdi, raksturīgs primitīvisms, ir nervozi un pastāvīgi emocionāli uzbudināti, ar kriminālām nosliecēm.

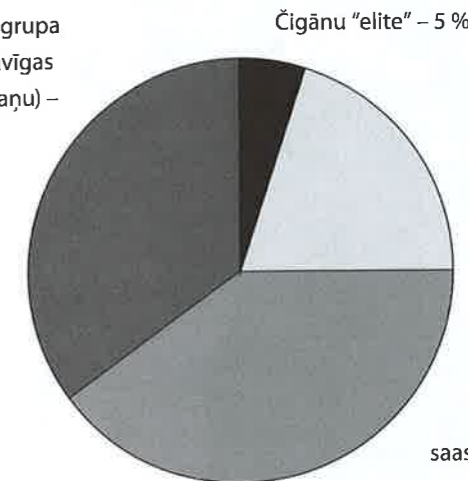
4. Reti dodas ārpus mājas vai pat nedara to nekad, mēdz būt infantili, ar kriminālām nosliecēm, raksturīga intelektuāla "invaliditāte", ir nervozi un pastāvīgi emocionāli uzbudināti, psihotiski, ierosas un instinktu vadīti. Vērojama vidēja un dziļa garīgā atpalcība, kā arī izteikti neiroloģiski, psiholoģiski, funkcionāli, sociāli traucējumi.

Sociālais iedalījums slāņos pastāv arī starp pašiem čigāniem atkarībā no nodarbošanās, dzīvesveida īpatnībām, piemēram, dzīvošanas baros, nabadzības, bezdarbības u. tml. Tomēr, ja čigānam pajautā, kas ir viņa vecāki – tēvs un māte (svarīgs "kārtas" jeb "šķiras" rādītājs) –, viņš labprāt uzdodas par vidējās vai augstākas "kastas" čigānu. Tā izpaužas kultūras īpatnība: jo zemākas šķiras cilvēks, jo bīstamāks, nedrīgāks, necienīgāks viņš ir iekšējā kultūrā, un pretēji. Te vērojama pretruna, proti, *meklēt baltu aitū starp melnām*. Šis apstākļis pamato un izskaidro to, kāpēc čigāni nevar atrast darbu, ja neņem vērā diskrimināciju. Darba meklējumos sarežģījumus darba devēja un zema statusa darba ņēmēja attiecībās rada divi faktori. 1. Subjektīvais faktors, ko nosaka emocijas – nepatika jeb neveselīga attieksme pret zema statusa darbiniekiem vai arī pašu darbinieku attieksme pret darbu. 2. Objektīvais faktors – disciplīnas problēmas, t. i., nespēja laikus ierasties darbā, strādāt līdz darba dienas beigām, laikus izpildīt uzdevumu, kā arī motivācijas un izglītības trūkums, ikdienas saskarsmes iemaņu trūkums ar darba devēju un citiem darbiniekiem. (Atkinson, Williams, 2003.)

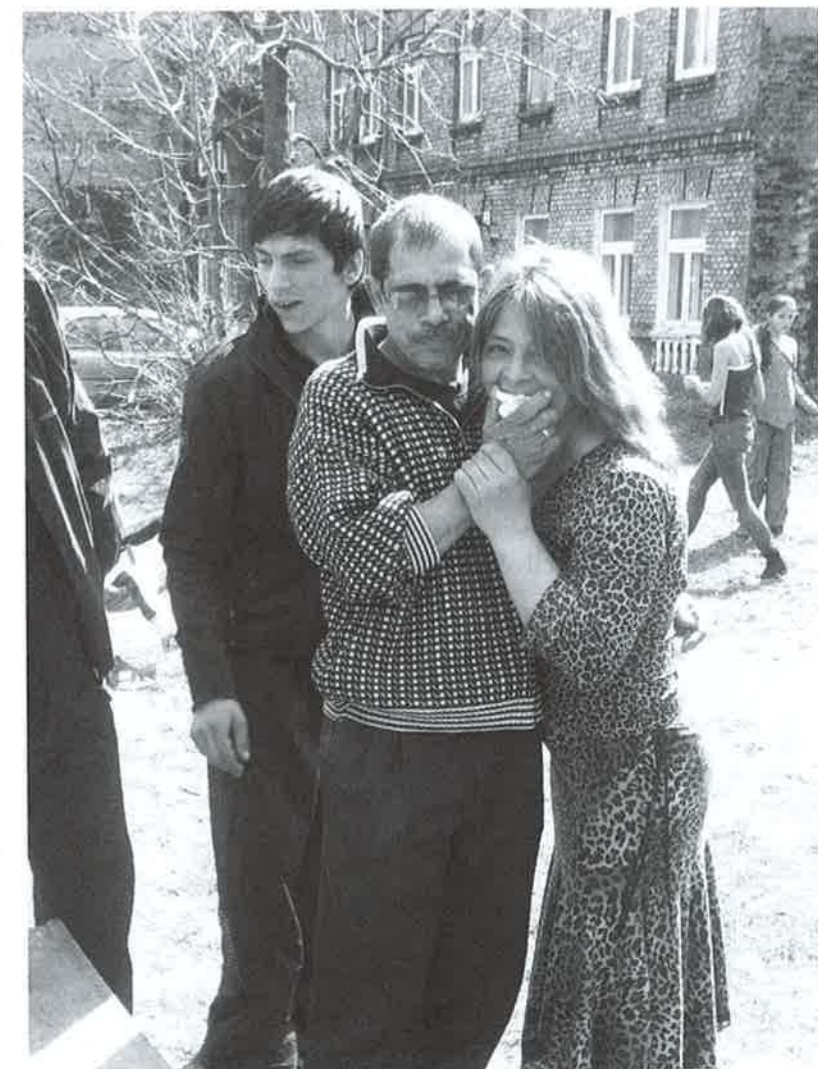
Čigānu etnosociāli ritualizētā saskarsme

Saskarsmes laikā sastopas divas puses. Vienai pusei ir **vajadzība**, otrai pusei – **piedāvājums** (vai lieta), un saskarsmes aktā viens pārliecina otru pārdot, atdot, uzdāvināt vai nokārtot kādu

3. problēmgrupā (nav patstāvīgas dzīves iemaņu) – 35 %

2. attēls. Čigānu sociālās dzīves būtība

Fotogrāfijā redzamā pāra attiecības ir veidotas uz civila pamata, un viņu vecuma atšķirība ir 25 gadi. Tā ir citu tautu vidū parasta, bet čigānu vidē neparasta, tomēr moderna laika iezīme. Šīs attiecības ir atklātas. Abi ir ļoti laimīgi un ļoti līdzīgi dvēseles harmonijā.

Liepājas čigānu jaunieši kopā ar draugiem cittaustiēsim klubā

vecu parādu – šādas īpatnības raksturīgas čigānu stilam. Viesojoties citā pilsētā kādā pasākumā – kāzās, bērēs, dzimšanas dienas svinībās, ikreiz ir vajadzība (čigāna vīrieša goda lieta) pārrunāt jaunumus. Šādi norit *čigānu pasts*, kad personas tiekoties reizē apmainās ar informāciju. Tiek izrādīta jaunā mašina, parādīts jaunais zelta pulkstenis, sarīkotas gardas vakariņas jaunā dzīvoklī, demonstrēts jaunākā modeļa telefons ar jaunām funkcijām u. tml. Šajā laikā rodas iedvesma, ierosinājumi un mēģinājumi taisīt *štelles*. Saskarsme notiek uz ielas, dzīvoklī vai speciāli organizētā vietā un laikā. Kārtīgi čigāni *štelles* plāno, lai gan bieži tās notiek spontāni. Viena puse ir apmierināta, otra – neapmierināta, un *uzsākas štele*.

Saskarsmes aktā visbiežāk piedalās vairāki cilvēki, kas faktu apliecina par notikušu vai

nenotikušu. Šāds liecinieks var būt ģimenes loceklis, radnieks, parasti vīrietis un pieaugušais. Mēdz piedalīties arī bērni un sievietes. Jo ciešākas ir radniecības vai emocionālās saites ar kādu no pusēm, jo vairāk tā tiek atbalstīta – ar padomiem, ar izsaučieniem un piezīmēm, uzmanot, lai viss ir godīgi, u. tml.

Saskarsmes būtiskākie iemesli ir 1) sadzīves strīdi, konflikti pieaugušo sarunās, 2) darījums (*štelle*), 3) jaunu attiecību (darba, precību) veidošana, 4) jaunu lietu iegāde (mašina, māja), 5) strauja cilvēka statusa maiņas (avārija, apcietinājums, negaidīti ciemiņi).

Saskarsmes akta (interakcijas) veiksmi vai neveiksmi nosaka šādi kritēriji: 1) cilvēka un personības potenciāls (dzimums, vecums, ģimenes stāvoklis, čigānu cilvēku cieņa); 2) čigāna "istums" (aizspriedumu līmenis; kultūras iezīmju daudzums). Starp čigāniem izplatītas sarunas tēma ir – *vai tu esi īsts čigāns vai jauktenis?* Labāk, ja esi īsts čigāns; 3) psiholoģiskās īpatnības (emociju intensitāte, elastīga un veikla domāšana, reakcija, vārdu krājums, iemaņas, priekšnojautas spēja (heiristika); 4) situācijas un apstākļu atbilstība (dienas puse, liecinieku skaits, laika iespējas, psihoemocionālā pašregulācijas prasme); 5) spēcīga vajadzība un motivācija.

Komunikācijas iespējamie beigu posmi: 1) konflikts; 2) vājākās puses atkāpšanās un neatgriešanās pie jautājuma; 3) darījuma apturēšana uz laiku (stundu, dienām, mēnešiem), lai gūtu jaunas domas. Motīvu iedvesmots, sazvanās un atsāk kārtot *štelles*; 4) sakāve – tas nozīmē, ka otrs, izmantojot manipulāciju, pārliecināja un saņēma vairāk; 5) **veiksmīga komunikācija un kāds ieguvums abām pusēm**. To ļāvušas gūt zināšanas par preču tirgu, čigānu īpatnējā spēja pārliecināt un atrast sev izdevīgus faktorus, lielākas vai mazākas zināšanas par partnera vajadzībām (kā arguments), prasme elastīgi variēt un salikt akcentus, laba orientēšanās cilvēcisko jūtu sfērā, stingra izturētība un dinamisms, lai sasniegtu mērķi.

Tomēr uzvar kompetentākais vai neatlaidīgākais. Ja abi ir līdzīgi, process var ilgt dažas dienas vai ilgāk, tāpēc citreiz aktīva saskarsme beidzas bez rezultāta – mērķis nav sasniegts, bet nav arī zaudētāju. Tad tas, kam ir lielāka vajadzība, visu sāks no jauna.

Aprakstītā sociāli rituālā komunikācijas shēma atbilst internalizācijas idejai, proti, ārējie uzvedības regulējošie spēki tiek pārceļti iekšējā pasaulē, kas attīstīta tādā pakāpē, ka, indivīdam to pārkāpjot, rodas vainas izjūta (čigānam ir jā-

Diemžēl vēl ir čigānu ģimenes, kas dzīvo ļoti nabadzīgi. Daudzas mājas ir tukšas un pamestas. Lielākoties tās atrodas tālu no pilsētas centra un ir katastrofālas.

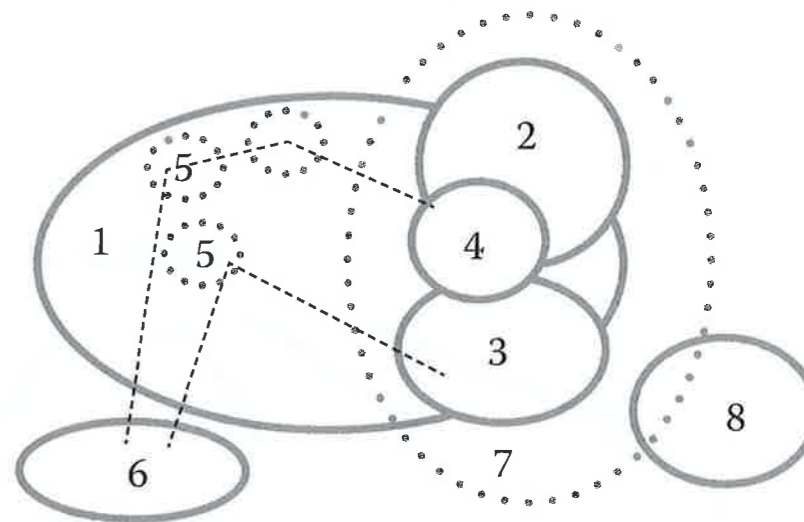

demonstrē, ka **esi īsts čigānu vīrs**). Tāpēc cilvēki uzvedas un rīkojas pēc savas pārliecību. Un veidojas **pašatalgojoša rīcība**.

Reizēm divi tuvi radnieki izceļas no pārējās ģimenes, viens iezīmējot pozitīvu virzienu, otrs – negatīvu. Pašnoteikšanās spēja cilvēkam var izpausties, ne tikai izmantojot savu jau esošo potenciālu, bet arī atrodot sevi jaunas spējas un tā veicinot jaunu izcilu mērķu izvirzīšanu savā un citu dzīvē. Ja aktīvākais indivīds sākotnēji ir bijis pieņemts un atzinīgi novērtēts, tad viņa iegūtie resursi (profesionālie, materiālie, kontakti, saistības u. c.) tiek dalīti ar ģimeni. Citkārt ir novēroti patmiļi, savdabji, kuru nostāja ir: "Es ar viņiem attiecības neuzturu", "Es dzīvoju savu dzīvi", "Viņi par mani neinteresējas – arī man viņi ir vienaldzīgi". Sastopams arī uzskats "Es viņus nepazīstu", kas gan ir visai neraksturīgs čigāniem.

3. attēlā parādītas čigānu stila, uzvedības dinamikas, sociālo veidojumu (aliances) īpatnības publiskos pasākumos, atklājot savdabīgu pašorganizētību, lielu mainību, grupu pārklāšanos, individuālismu, kolektivismu, grupu veidošanās pēc dažādiem parametriem (dzimuma, vecuma, interesēm). Lielais aplis (1) ir galvenā vide – visi pasākumā iesaistītie cilvēki, pārsvarā čigāni. Ir lielākas grupas (7), kurā pēc vecuma, interesēm utt. veidojas mazākas aliances (2, 3, 4), kas uztur saikni ar kādu vienu vai vairākām citām grupām. Tajās esošie cilvēki (vairāk raksturīgi vīriešiem) var arī pastāvīgi pārvietoties uz lielāku grupu. Mēdz būt grupas (5), kurās nav daudz cilvēku, un, lai gan tie turas savrupi no lielākām grupām, tomēr uztur kontaktu ar dažām citām grupām. Ir arī grupas, kas pilnībā (6) vai daļēji, saglabājot distancētu kontaktu (8), izolējas no citām. Attēls atspoguļo vispārējo iekšējās čigānu vides sadrumstalotību. Tiesa, pēdējos gados aizvien vairāk vērojamas individuālisma tendences, kas ir pretrunā līdzšinējām grupu pazīmēm.

Šādu alianšu pastāvēšanas ideju apstiprina arī latviešu pedagogi, kas ikdienā saskaras ar čigānu jauniešiem, ir organizējuši starpkultūru pasākumus jauktai publikai. Raksta autors dažu gadu laikā, vērojot un analizējot čigānus, ir nonācis pie atziņas, ka viņi paši savā kultūrā orientējas atšķirīgi un bieži vien pretrunīgi. Dažreiz šķiet, ka to, kas saistīts ar čigāniem, labāk zina visi citi, tikai ne paši čigāni, piemēram, nezina, ka pilsētā, kur viņi dzīvo, ir čigānu biedrība, vai ka čigāniem domāta grāmata, bijusi televīzijas pārtraide par čigāniem. Lai gan zināšanas tiek iegūtas izglītošajos centros un pasākumos, čigānu

3. attēls. Čigānu komunikācija, aliances un pārvietošanās īpatnību dažādība

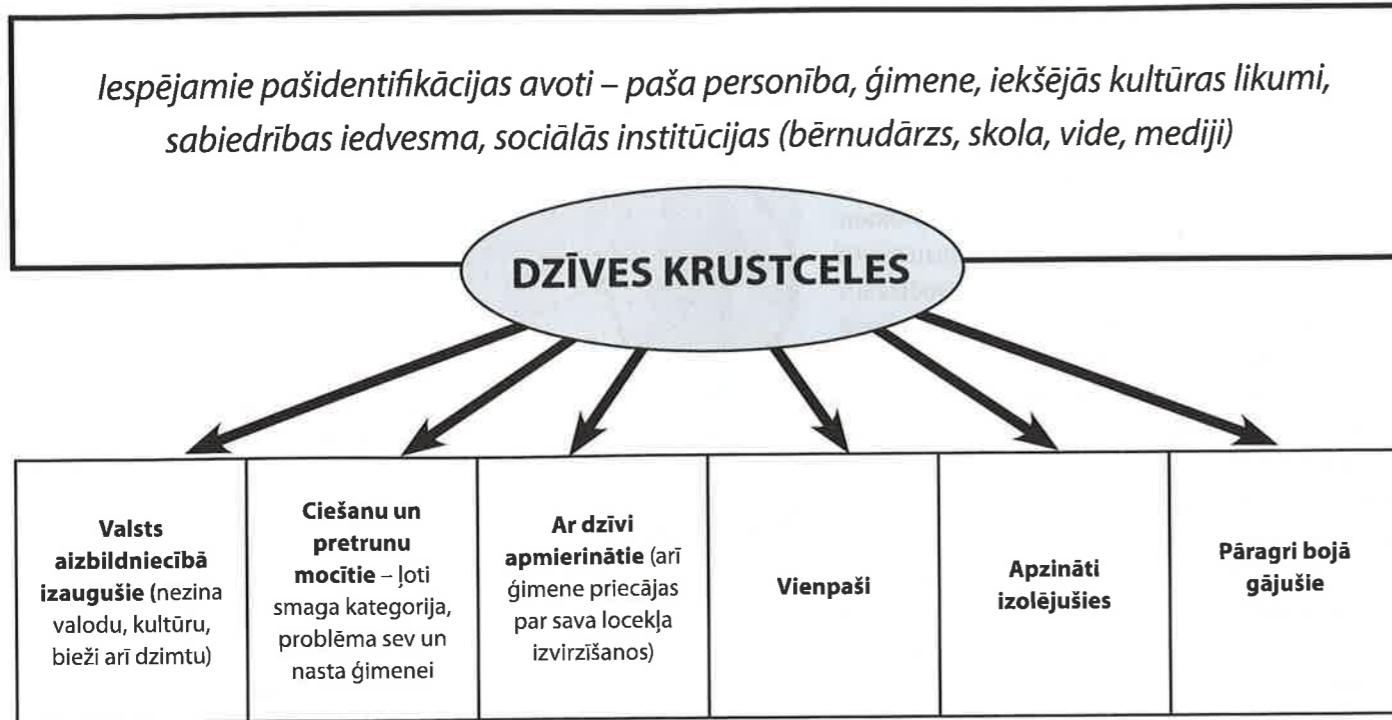
kultūrvīdē to galvenais avots ir personiskā un paaudžu pieredze. Jāsecina, ka **čigāni nezina, ka vajag zināt, ka tieši zināšanas ir visu problēmu atslēga**.

Čigānu iekšējās kultūras skatījumā var izšķirt vairākus nosacītus indivīdu pašidentifikācijas virzienus (raksta autora pagaidu apzīmējumi), kas raksturo cilvēka likteni.

1. **Vienpaši** (īpaši jaunieši) atrodas patiesības, labākas sociālās vides meklējumos, bet saskaras ar pastāvīgām savas iekšējās grupas pretrunām. Parasti izvēlas neitrālu pozīciju, uzmanību veltī sev. Lielākoties elastīgi cilvēki ar divēju etnisku identitāti – čigānu un latviešu vai krievu. Uztur saikni ar dzimti, dzīvo kopā ar vecākiem, bet ignorē viņus un kultūru.

Kādas mammas sērošanas izpausme – krelles kā mūžīgās asaras par dēlu, kas pēc smagas slimības atstāja šo pasauli 21 gada vecumā

4. attēls. Čigānu pašidentifikācijas virzieni iekšējās kultūras skatījumā

2. Personas ar **tirgotāja raksturu** (pēc Ēriha Fromma tipoloģijas). Šiem cilvēkiem ir daudz kopēja ar ekspluatatora tipu. Viņi var palīdzēt citiem kā sociofilisti, taču ar vienu noteikumu, proti, viņi noteikti pavaicās: "Un kas man par to būs? Kā tu norēķināsies?" Nesavtība nav viņu raksturā. Viņi ir racionālisti līdz pat matu galiņiem. Periodiski atgriežas savās dzimtas mājās. Pieder pie brīvu uzskatu domājošas ģimenes, kur cieņā ir jaunā paaudze. Šāda ģimene ir konservatīva, bet elastīga, lai tiktu līdzī jaunatnei, laikam, valsts pārmaiņām.

3. Ciešanu, bēdu, smagas nastas māktie, pretrunu mocīti, ar lielām veselības problēmām, ir neveselīgas reakcijas, izturēšanās, piemīt konservatīvisms, dzīvo noslēgtā vidē. Pēc Ē. Fromma tipoloģijas, tie ir **nekrofiliski raksturi**. Viņu iecienītās saruntēmas – kriminālā hronika, slimības, traģēdijas ar letālu iznākumu, viss, kas attiecas uz nāvi. Šie cilvēki ir destruktīvistiski visaugstākajā pakāpē. Viņu dzīvē viss ir traģisks un visam ir traģēdijas nokrāsa. Viņi neprot vai gandrīz neprot priecāties par dzīvi. Pesimisti un drūmi skeptiķi. Ja viņi vēl pagaidām tādi nav, tad noteikti par tādiem kļūs. Destruktīvisma visaugstākā pakāpe ir suicīds.

4. **Personas, kas apzināti norobežojas no čigānvides**, pilnīgi pārliecinātas par to, ka "radi viņu dzīvē ir tikai traucēklis". Tā ir nostāja – *visu vai neko, ar mani vai bez manis*. Šie cilvēki dzīvē konstatējuši, ka ir bezjēdzīgi saistīties ar čigā-

niem, tāpēc iestājas pilnīgs riebums un nepatika pret saviem tautiešiem un čigāniem. Viņi bēg no pienākuma, atbildības un visbiežāk apzināti veido kopdzīvi ar citas tautības partneri.

5. **Valsts aizgādībā izaugušie** – tie ir bērni, kuri bijuši pamesti dzemdību namos vai kurus atstājuši vecāki un kuri nokļuvuši bērnunamā. Lai gan šāds cilvēks ārēji izskatās pēc čigāna, viņam ir stingra un skaidra pārliecība par savu latvieša vai krieva nacionālo identitāti. Tiesa, šīm personām raksturīga pamestības izjūta, šie cilvēki ir pārlietu jūtīgi, melanoliski, viņus nomāc neziņa un vajadzība visu noskaidrot par savu izcelšanos.

6. **Pāragri bojā gājušie** – tā čigānu sabiedrības daļa, kura iedzimtības dēļ nav sagaidījuši 50 gadu vecumu. Mēdz būt jaunieši, kuriem ir grūti ārstējama slimība, organisma sistēmu traucējumi pēc narkotisko vielu lietošanas vai fiziskas traumas, kas liek ātri aiziet no dzīves. Atmiņas par aizgājējiem, par kādu spilgtu mirušā īpatnību čigāniem reizēm ļauj savstarpēji satuvināties un veidot siltas attiecības.

Autora vērojumi lielākoties sakrīt ar Jēkabpils Izglītības iniciatīvas centra 2006. gadā veiktā pētījuma atziņām un papildina tās.

1. Latviešiem, krieviem un čigāniem vairāk jāsastopas sabiedrībā, jāuzturas kopā, lai varētu labāk izprast atšķirīgās kultūras vajadzības un spētu palīdzēt cits citam.

2. Ļoti daudz jāstrādā ar čigānu vecākiem.
 3. Svarīga ir pašu romu iniciatīva un vēlēšanās kaut ko darīt.
 4. Čigānu bērnu izglītošana ir jāuzsāk pēc iespējas agrāk – jau 4–5 gadu vecumā, lai pārtrauktu čigānu ģimeņu tradīciju, cik vien iespējams, ilgāk turēt bērnus mājās.
 5. Jāinformē sabiedrība par dažādām čigānu ģimeņu problēmām Latvijā, lai rastos izpratne.
 6. Sastaptie čigānu vecāki ir analfabēti.
 7. Nabadzība čigānu ģimenēs ir neapraķstāma.
 8. Mātei tiek uzkrauta necilvēcīgi smaga nasta (sievietes pienākums apgādāt ģimeni).
 9. Lai gan pastāv bargi kopienas likumi, kultūras nosacījumi ir dziļā stagnācijā, konservatīvi, nav skaidru vīziju un "barveža", kas stingri iedibinātu jauno čigānu likumu.
- Jāturpina īstenot jau aizsāktās idejas, lai tās stabilizētu un organiski saplūstu ar kopējām Latvijas sabiedrības vērtībām, savstarpēji atbalstot un cienot citam citu.

Literatūra.

1. Atbalsta programma pedagogiem darbam ieslodzījuma vietās. Latvijas Republikas ieslodzīto izglītības politikas pamatnostādnes 2006.–2010. gadam.
2. Balode, L. Dzīves bezjēdzīguma izjūtas cēloņi un sekas. *Psiholoģijas Pasaule*. 2004. Nr. 12.
3. Baranovska, I. Krāslavas čigānu sirds iepukstējiesies straujāk. *Latgales Laiks*. 24.01.2006.
4. Beikers, K. *Bilingvisma un bilingvālas izglītības pamati*. Rīga: Nordik, 2002.
5. *Čigānu stāvoklis Latvijā*. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 2003.
6. Dzelme, I. *Naida nozīgumu psiholoģiskās sekas – cietušā pieredze un ietekme uz plašāku sabiedrību: Uzbrukums tam, kas es esmu*. Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008.
7. Edmiller, A., Vilhelms, T. *Moderācija*. Rīga: Balta eko, 2004.
8. Garleja, R. *Cilvēkpotenciāls sociālā vidē*. Rīga: RaKa, 2006.
9. Hermanis, V. Testējam attieksmi pret iecelotājiem. *www.nra.lv*. 30.08.2008.
10. Ivaska, I. Savstarpējās attiecības starp dažādu tautību jauniešiem, draudzība un mīlestība. *Konference jauniešiem par iecietību un dažādu tautību sadarbību*. Ventspils Augstskola. 17.10.2008.
11. Krasnā, A. Virieša dvēseles dziedāšana. *Psiholoģijas Pasaule*. 2006. Nr. 7.
12. Krauklis, D. *Čigāni caur gadsimtiem līdz mūsdienām*: informatīvs materiāls par čigānu tradīcijām, vēsturi un kultūru. Kandava, 2007.
13. Menegeti, A. *Dzīves psiholoģija*. 1995.
14. Omārova, S. *Cilvēks dzīvo grupā*: sociālā psiholoģija. Rīga, 1996.
15. Omārova, S. *Cilvēks runā ar cilvēku*: saskarsmes psiholoģija. Rīga, 1996.
16. Pastore, K. Tirgū čigāni – ogo laiks! *Kurzemes Vārds*. 07.10.2005.
17. *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007.
18. Tertats, A. Čigānbērns multikulturālā vidē. *Psiholoģija Ģimenei un Skolai*. 2007. Nr. 9–10 (24–25).
19. Tertats, A. Čigānu etnopsiholoģiskās un etnosociālās tendences Latvijā. *Psiholoģija Mums*. 2008. Nr. 2 (38).
20. Tertats, A. Čigānu psihosociālā dzīve. *Sociālais Darbinieks*. 2007. Nr. 4 (25).
21. Tertats, A. Ieskats romanoloģijā. *Psiholoģijas Pasaule*. 2008. Nr. 2.
22. Tertats, A. Pārdomas par čigānu vecumdienu. *Sociālais Darbinieks*. 2008. Nr. 3 (28).
23. Tertats, A. Vai čigāniem ir sava "psiholoģija"? *Psiholoģijas Pasaule*. 2006. Nr. 10–12.
24. Utināns, A. *Cilvēka psihe. Tās darbība, funkcionēšanas traucējumi un ārstēšanas iespējas*. Rīga: Nacionālais apgāds, 2005.
25. Utināns, A. *DNS, matrice un cilvēka uzvedība*. Rīga: Medicīnas apgāds, 2008.
26. Veics, V. *Uzvedības kultūra saskarsmē*. 2. daļa. Rīga: RaKa, 2000.

